

DOI 10.47315/archives2021.327.049

УДК 930.253:[001.32:624](477)«1945/1960»

Марат Балишев

кандидат історичних наук,

директор,

Центральний державний

науково-технічний архів України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5211-3208>

Дмитро Ожиганов

провідний архівіст відділу

використання інформації документів,

Центральний державний

науково-технічний архів України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4137-2826>

**ЗНАЧЕННЯ ДОКУМЕНТІВ ЦДНТА УКРАЇНИ
ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ УСТАНОВ БУДІВЕЛЬНОГО ПРОФІЛЮ
у 1945–1960 роках (на прикладі Південного науково-дослідного
інституту промислового будівництва)**

Анотація. **Мета статті** – висвітлити різні аспекти організації робочого процесу в українських науково-дослідних установах будівельного профілю на прикладі документів Південного науково-дослідного інституту промислового будівництва («ПівденНДІ») з фонду Центрального державного науково-технічного архіву України (ЦДНТА України). **Методологія дослідження** базується на принципах історизму, системності та науковості; застосованні загальнонаукових (аналізу, синтезу, узагальнення) і спеціально-наукового методу дослідження та аналізу джерел науково-технічної документації, у якій зафіксовано інформацію щодо науково-дослідної діяльності «ПівденНДІ». **Наукова новизна** статті зумовлена недостатньою вивченістю функціонування інституту та його впливу на розвиток будівельної галузі в Україні. Вперше проаналізовано протоколи засідань науково-технічної ради і річні звіти про науково-технічну діяльність «ПівденНДІ» за 1945–1960 рр. та наведено окремі факти з істо-

© М. Балишев, Д. Ожиганов, 2021

рії інституту. Введення до наукового обігу інформації архівних документів доповнює дослідження з історії науки і техніки України маловідомими фактами про особливості функціонування українських науково-дослідних установ будівельного профілю та будівельної галузі. **Перспективи подальших студіювань.** Зважаючи на те, що тема будівництва набула особливої актуальності в останні роки, існує потреба у проведенні наукових розвідок діяльності українських науково-дослідних установ будівельного профілю, які є фондоутворювачами ЦДНТА України. **Висновки.** У ЦДНТА України зберігається значний масив документів, що пов'язані з різними проблемами будівництва. Протоколи засідань НТР та річні звіти про науково-технічну діяльність «ПівденНДІ» дають змогу познайомитися з підходами до вирішення цих проблем, а також дізнатися про повсякденну роботу українських вчених-будівельників у перші повоєнні десятиліття.

Ключові слова: «ПівденНДІ»; організація роботи; науково-технічна рада; науково-технічні роботи; протоколи; будівельна галузь; ЦДНТА України.

У фондах Центрального державного науково-технічного архіву України (далі – ЦДНТА України) зосереджено науково-технічну документацію, яка демонструє розвиток наукового та промислового потенціалу нашої країни упродовж ХХ ст. Документи, що утворилися в результаті діяльності низки провідних установ, організацій та підприємств, представлених у ЦДНТА України, охоплюють більшість галузей промисловості.

Значний масив архівної документації присвячений розвитку будівництва, що в останні роки є однією з популярних тем наукових розвідок. Зокрема, інтерес привертають проблеми типізації проектування об'єктів промислової й цивільної архітектури, швидкісного будівництва, будівництва у несприятливих кліматичних і погодних умовах тощо.

Цінним джерелом інформації, що доповнює знання з історії вітчизняної будівельної галузі є документи Південного науково-дослідного інституту промислового будівництва (далі – «ПівденНДІ»), які зберігаються у ЦДНТА України.

Відомості про найбільш значущі напрацювання цього інституту містяться у 2-х наукових дослідженнях співробітників ЦДНТА України – нарисі «Роки війни і відбудови. Історичні нариси за документами ЦДНТА України»¹ та довідково-інформаційному виданні «Будівельна техніка у документах ЦДНТА України»².

Авторами цих праць подано ґрунтовну характеристику низки науково-дослідних робіт, створених інститутом упродовж другої половини

¹ Роки війни і відбудови : історичні нариси за документами ЦДНТА України / авт.-упоряд.: Н. В. Миргород, А. О. Алексеєнко. Харків: Колорит, 2006. 117 с.

² Будівельна техніка у документах ЦДНТА України : довідково-інформаційне видання / ЦДНТА України; уклад.: А. О. Алексеєнко, М. А. Балишев, Д. І. Ожиганов. Харків, 2015. 228 с.

1940-х – першої половини 1960-х років. Оскільки акцент робився саме на науковій діяльності «ПівденНДІ», поза увагою залишилася значна кількість протоколів засідань науково-технічної ради (далі – НТР) та річних звітів про науково-технічну діяльність інституту. У зв'язку з цим виникає необхідність розширити відомості про інститут, проаналізувавши склад і зміст зазначених документів у рамках цієї статті. Введення до наукового обігу відповідної інформації протоколів засідань НТР та річних звітів сприятиме формуванню цілісної картини функціонування вітчизняної будівельної галузі.

Метою статті є спроба на прикладі документів «ПівденНДІ» висвітлити різні аспекти організації робочого процесу в українських науково-дослідних установах будівельного профілю у період 1945–1960 рр. Крім того, є потреба привернути увагу дослідників історії науки і техніки до документів інституту, оскільки внесок його науковців у розвиток української будівельної науки не отримав достатнього висвітлення в науковій літературі³.

Документальний масив «ПівденНДІ», що зберігається в ЦДНТА України, зібрано у комплексі 3-4, який є складовою фонду Р-2 «Коллективне підприємство проектний і науково-дослідний інститут «Харківський ПромбудНДІпроект» (без відомчої підлеглості), м. Харків».

Причиною, через яку інститут не став самостійним фондоутворювачем, є те, що в результаті реорганізації у 1963 р. він припинив діяльність як самостійна установа, ставши науково-дослідною частиною «Харківського ПромбудНДІпроекту». У розпорядження останнього надійшли документи технічного архіву, реорганізованого НДІ.

«Харківський ПромбудНДІпроект» передав документи «ПівденНДІ» на державне зберігання до Центрального державного архіву науково-технічної документації УРСР⁴ у 1972 р. У здавальному описі документів зазначено заголовки 181 одиниці зберігання (далі – од. зб.)⁵.

Документи «ПівденНДІ», що відклялися у ЦДНТА України, можна розділити на 3 групи: звіти про науково-технічні та експериментальні роботи, протоколи засідань НТР та звіти про науково-технічну діяльність. Найчисленнішою групою є звіти про науково-технічні та експериментальні роботи (147 од. зб.)⁶, створені у 1946–1960 рр. Вони складаються з текстової та графічної частин. У текстовій частині подано

³ «ПівденНДІ» діяв у м. Харків упродовж 18-ти років, із 1945 р. до 1963 р.

⁴ Назва ЦДНТА України до 1992 р.

⁵ ЦДНТА України (Центральний державний науково-технічний архів України). Здавальный опис № 1 науково-технічної документації Ф. Р-2. К 3-4, що підлягає державному зберіганню за 1945–1960 гг.

⁶ ЦДНТА України. Ф. Р-2. К. 3-4. Оп. 1. Од. зб. 3, 6–11, 14–19, 22–26, 29–31, 34–40, 43–46, 50–63, 66–72, 74, 75, 78–82, 85–93, 96–120, 124–140, 142–159, 164–181.

детальну характеристику досліджень та їх результатів. Графічна частина (кресленики, графіки, діаграми, схеми) покликана засвідчити викладену у тексті інформацію.

Переважну більшість документів створено у головному інституті в м. Харків і лише їх невелику частину – у м. Дніпропетровськ (нині – м. Дніпро), м. Сталіно (нині – м. Донецьк) та м. Запоріжжя, де розміщувалися філії «ПівденНДІ». Всі розробки установи створювалися для українських будівництв з урахуванням їх специфіки.

Характерною рисою документів перших повоєнних років є розроблення таких методів і матеріалів, які б дозволяли будувати нові та відновлювати вже існуючі об'єкти з мінімальними витратами часу та коштів. Так, «ПівденНДІ» розроблялися та вдосконалювалися способи використання відходів промислового виробництва (насамперед, доменних шлаків) для потреб будівельної галузі, типовий проєкт швидкісного зведення доменних цехів, методи швидкісного житлового будівництва, нові дешеві будівельні матеріали тощо. Багато уваги приділялося вивченню пошкоджених у роки війни металевих та залізобетонних конструкцій, а також фундаментів будівель і споруд⁷.

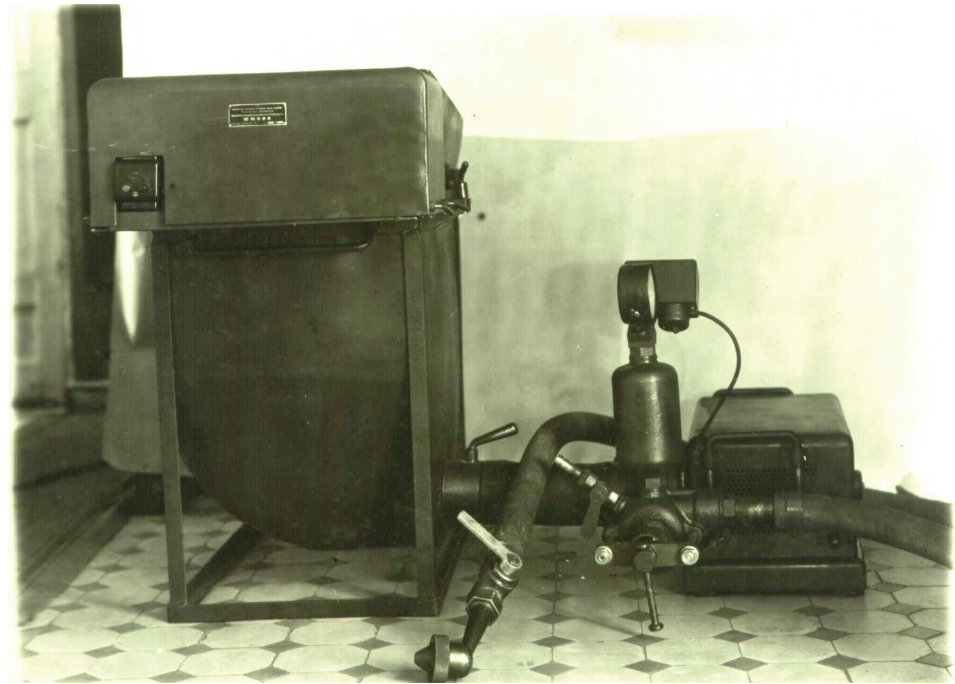

Фото високочастотного розчинного вібраційного насоса для оштукатурювання і побілки поверхонь [із науково-технічного звіту «ПівденНДІ» «Дослідження зі створення нових типів вібраційних насосів для перекачування будівельних розчинів»]. 1952 р.

ЦДНТА України. Ф. Р-2. К. 3-4. Оп. 1. Од. зб. 43. Арк. 25.

⁷ ЦДНТА України. Ф. Р-2. К. 3-4. Оп. 1. Од. зб. 1. Арк. 3–5зв.

До зазначених досліджень тематично близькими є науково-технічні роботи попередника «ПівденНДІ» – Державної союзної науково-дослідної лабораторії «ПівденбудЦНДЛ» (далі – «ПівденбудЦНДЛ»), створені у 1939-1944 рр. Науковий доробок лабораторії надійшов до ЦДНТА України від «Харківського ПромбудНДІпроекту» у 2006 р. Передані документи у кількості 174 од. зб. увійшли до комплексу 3-4⁸.

Широкий розмах промислового та житлового будівництва 1950–1960-х років сприяв розширенню тематики робіт НДІ – додалося розроблення приладів для випробувань ґрунтів і міцності бетонів, фарб і лаків для покриття цехів та створення методичних рекомендацій і посібників зі складних питань будівництва. Більше уваги стало приділятися розробленню зразків збірних бетонних та залізобетонних панелей і блоків для житлового будівництва, будівельних матеріалів із сировини, що знаходилася у безпосередній близькості до будівництва, а також механізації будівельних робіт⁹.

За роки діяльності інституту сформувалася ціла плеяда талановитих інженерів-будівельників, серед яких: П. Л. Бандос, І. З. Барч, С. Н. Біленко, А. М. Віницький, А. Б. Віткуп, І. В. Вольф, С. А. Епштейн, А. Г. Каленіченко, І. П. Ковтун, І. М. Литвинов, С. Д. Рева, В. О. Терещенко, Ю. М. Тихенко, П. К. Черкасов та інші.

Другою групою є протоколи засідань НТР (17 од. зб.)¹⁰ за 1946–1959 рр. До кожної одиниці зберігання вміщено від 12-ти до 30-ти про-

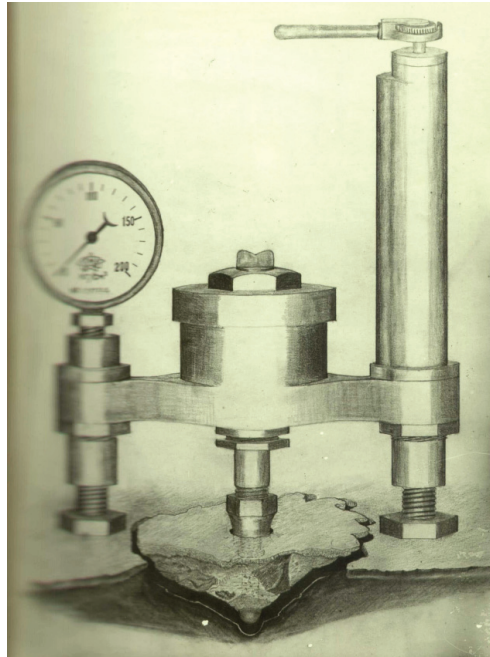

Фото пристрою для випробування міцності бетону в конструкціях [із науково-технічного звіту «Розробка методик і пристрою для контролю міцності бетону в конструкціях»]. 1954 р. ЦДНТА України. Ф. Р-2. К. 3-4. Оп. 1. Од. зб. 68. Арк. 90.

⁸ ЦДНТА України. Справа фонду Р-2. «Историческая справка фонда № 2 «Государственный проектный и научно-исследовательский институт промышленного строительства «Харьковский ПромстройНИИпроект Госстроя СССР, г. Харьков». С. 6.

⁹ ЦДНТА України. Ф. Р-2. К. 3-4. Оп. 1. Од. зб. 83. Арк. 2–3.

¹⁰ Там само. Од. зб. 2, 5, 13, 28, 33, 42, 49, 65, 76, 84, 95, 122, 123, 141, 161–163.

токолів. Документи колегіального органу інституту висвітлюють різні аспекти його планової та позапланової роботи, часто містять розгорнуті виступи членів НТР, що подаються «без купюр». Вони є неоціненним помічником у справі формування знань про особливості організації роботи «ПівденНДІ».

Із протоколів довідуємося про основні засади діяльності НТР. Персональний склад цього колегіального органу затверджувався Технічним управлінням Народного комісаріату будівництва СРСР (далі – ТУ НКБ СРСР) за поданням директора інституту. Членами НТР могли стати керівники структурних підрозділів інституту. Крім того, до участі у роботі НТР могли залучатися організації та окремі особи, діяльність та наукові інтереси яких перетиналися з тематикою робіт інституту¹¹. Наказом ТУ НКБ СРСР № 60 від 18 грудня 1945 р. було затверджено склад НТР у кількості 24 осіб, з яких 11 були інженерами, 9 – кандидатами технічних наук і 4 – докторами технічних наук, професорами¹².

Коло питань, що піднімалися на засіданнях НТР, включало розгляд тематичних, річних та п'ятирічних планів роботи інституту, затвердження робочих програм і методики проведення науково-дослідних робіт, розгляд завершених робіт та/або окремих етапів роботи, а також розгляд і затвердження планів та методики впровадження у виробництво розробок інституту.

Головою НТР призначався директор інституту, а його заступником – заступник директора з наукової частини. Зі складу НТР наказом директора виділялася президія, на яку покладался обов'язок попереднього розгляду питань, що виносилися на НТР (на розсуд директора) і остаточне затвердження річних і п'ятирічних тематичних планів роботи інституту, затвердження робочих програм та методики проведення науково-дослідних робіт¹³.

Крім загальноінститутської НТР існували технічні наради лабораторій і відділів інституту, на яких обговорювалися та вирішувалися питання, що стосувалися діяльності цих структурних підрозділів¹⁴.

Чітких регламентів щодо кількості засідань НТР упродовж місяця не існувало. Колегіальний орган збирався тоді, коли виникала необхідність розглянути те чи інше питання.¹

Проаналізувавши протоколи, автори статті дійшли висновку, що під час засідань НТР частіше за все обговорювалося затвердження планових та/або позапланових робіт НДІ, підвищення освітньо-кваліфікаційного рівня працівників та кадрові питання.

¹¹ ЦДНГА України. Ф. Р-2. К. 3-4. Оп. 1. Од. зб. 2. Арк. 3 зв.

¹² Там само. Арк. 2.

¹³ Там само. Арк. 3.

¹⁴ Там само. Арк. 3зв.

Найчисельніша група протоколів присвячена обговоренню наукових розробок співробітників інституту. Робочі моменти та/або окремі етапи виконання тієї чи іншої роботи обговорювалися на засіданнях НТР за участю його постійних членів із числа співробітників «ПівденНДІ». По завершенню виконання роботи збиралося розширене засідання НТР, до участі у якому запрошувалися представники тих підприємств, які мали стати базою для впровадження розробок інституту.

Яскравим прикладом є розширене засідання колегіальному органу «ПівденНДІ», що відбулося у січні 1950 р. Тоді на презентацію проєктів для прискорених випробувань будівельних властивостей ґрунтів було запрошено співробітників навчальних закладів (Харківського сільськогосподарського інституту імені В. В. Докучаєва, Харківського інженерно-будівельного інституту), науково-дослідних установ (Державного інституту з проєктування металургійних заводів «Діпросталь», Харківського відділення Всесоюзного державного інституту з проєктування та організації шахтного будівництва «ВНДІОМШБ», Державного інституту з проєктування підприємств коксохімічної промисловості «Діпрококс»), а також низки установ будівельного, шахтного та геологічного профілю¹⁵.

У протоколах наявні цікаві відомості щодо стану вітчизняної будівельної науки. Протоколи НТР і річні звіти дають уявлення про незадовільне матеріально-технічне забезпечення «ПівденНДІ», яке накладало відбиток на якість і обсяг виконуваних науково-дослідних та експериментальних робіт.

Особливо багато скарг на неможливість виконувати планові роботи містять документи перших повоєнних років. Труднощі у виконанні співробітниками інституту своїх обов'язків були пов'язані з відсутністю необхідного інструменту у розпорядженні інститутської майстерні, а також лабораторного обладнання (ваг, вольтметрів, реостатів, печей, автоклавів, скляного та порцелянового посуду)¹⁶.

Для науковців «ПівденНДІ» особливо гостро стояла проблема відсутності експериментальних установок для виробництва будівельних матеріалів, які потім мали використовуватися на будівництвах¹⁷.

Треба зазначити, що впровадження результатів кожного дослідження у виробництво було неодмінною умовою, за виконанням якої пильно слідували інстанції вищого рівня. Поспіх та відсутність необхідних ресурсів й обладнання нерідко призводили до недостатніх попередніх випробувань нового методу чи будматеріалу¹⁸. Небезпеку поспіху у впровадженні результатів науково-дослідних робіт неодноразово

¹⁵ Там само. Од. зб. 28. Арк. 5.

¹⁶ Там само. Од. зб. 33. Арк. 26зв.–27.

¹⁷ Там само. Од. зб. 4. Арк. 54.

¹⁸ Там само. Од. зб. 13. Арк. 24зв.–25.

обговорювали на засіданнях НТР інституту. Ось одне з характерних висловлювань з цього приводу: «Ми вже маємо сумний досвід виходу на широку арену з недопрацьованими питаннями. Візьмемо високоміцний гіпс. У результаті неправильної орієнтації науковими установами господарських організацій, зважаючи на недоробки цих питань, були запроектовані і побудовані заводи високоміцного гіпсу. А які тепер результати? Великі матеріальні втрати і дискредитація актуальної проблеми»¹⁹.

Не було можливості публікувати праці співробітників «ПівденНДІ», що призводило до уповільнення впровадження робіт інституту у практику та обміну досвідом між філіями, дослідними станціями і будівництвами²⁰. Та що вже говорити про експериментальні установки, коли не вистачало навіть елементарних речей... Наприклад, через відсутність вайт-спіриту, довелося відправити деяких співробітників у відпустку, а неможливість дістати 1 кг вазелінової олії призвела до скорочення масштабу експериментальних робіт²¹.

Вкрай гостро стояла й проблема забезпечення «ПівденНДІ» службовими приміщеннями та житлом. У будівлі НДІ на вул. Юмівській, 18 (нині – Гуданова) не було можливості встановити навіть наявного обладнання. Для кожного досліду доводилося прибирати одну установку аби на її місце ставити іншу. Відсутність житлового фонду не дозволяла залучати кваліфіковані кадри²².

Серед проблем, що ускладнювали роботу інституту у 1950-х – на початку 1960-х років слід відзначити брак працівників для виконання всіх планових та позапланових робіт, а також відсутність низки необхідних структурних підрозділів: конструкторського бюро, бюро технічної допомоги, лабораторії економіки будівництва, світлокопіювального бюро, лабораторії технології бетону тощо²³.

Однією з причин, через яку зазначені структурні підрозділи не були створені, є те, що інститут був змушений ділити частину своєї будівлі та двір із НДІ вогнетривів. Відведених площ не вистачало для розміщення співробітників та необхідного лабораторного устаткування. У наявних приміщеннях не було можливості проводити експериментальну роботу. Актуальною залишалася проблема оснащення лабораторій сучасним обладнанням. Через недостатнє фінансування з перемінним успіхом велися роботи зі зведення нового лабораторно-випробувального корпусу²⁴.

¹⁹ ЦДНГА України. Ф. Р-2. К. 3-4. Оп. 1. Од. зб. 2. Арк. 24зв.

²⁰ Там само. Од. зб. 4. Арк. 54.

²¹ Там само. Арк. 54–55.

²² Там само. Арк. 55.

²³ Там само. Од. зб. 121. Арк. 7–8.

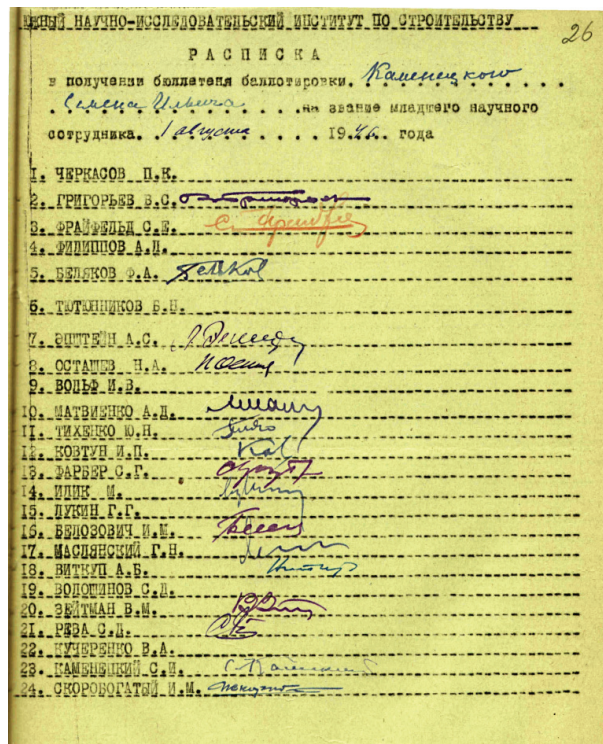
²⁴ Там само. Арк. 8–9.

Підвищення кваліфікаційного рівня в «ПівденНДІ» здійснювалося шляхом присвоєння інженерам вченого звання молодшого наукового співробітника. Кандидатура претендента виносилася на розгляд членів НТР його безпосереднім керівником. Він зачитував подання, в якому перераховувалися науково-дослідні та/або експериментальні роботи, виконані претендентом, надавався пакет документів (диплом про вищу освіту, особовий листок з обліку кадрів та автобіографія). Після цього відбувалося таємне голосування, в ході якого члени НТР вирішували, чи гідний претендент цього звання²⁵.

Розгляд кандидатур на вчене звання молодшого та старшого наукових співробітників мав деякі відмінності. У першому випадку це робилося групою, а у другому – індивідуально. Претендент на звання старшого наукового співробітника подавав пакет документів (такий же, як і для претендентів на звання молодшого наукового співробітника), розгорнуту біографію та список своїх наукових досягнень. Представлені відомості заслуховувалися на засіданні НТР, на їх основі формувалося подання до Вищої атестаційної комісії²⁶.

Науковий співробітник отримував можливість викласти результати своїх наукових розвідок у кандидатській дисертації. Наукове керівництво та захист здобувачів «ПівденНДІ» здійснювалося Харківським інженерно-будівельним інститутом (нині – Харківський національний університет будівництва та архітектури) та Центральним науково-дослідним інститутом промислових споруд (нині – Науково-дос-

Розписка про отримання бюлетеня балотування на звання мол. наук. співробітника «ПівденНДІ» [із протоколів науково-технічної ради «ПівденНДІ» 1946 року]. 1946 р. ЦДНТА України. Ф. Р-2. К. 3-4. Оп. 1. Од. зб. 2. Арк. 26.

²⁵ Там само. Од. зб. 5. Арк. 15зв.–16.

²⁶ Там само. Од. зб. 33. Арк. 65зв.–66.

лідний проектно-конструкторський та технологічний інститут бетону і залізобетону імені О. О. Гвоздева, м. Москва, РФ)²⁷.

До співробітників, які працювали над кандидатськими та докторськими дисертаціями, існували вимоги, сформовані в одному з протоколів: «Вважати за необхідне, щоб кожен науковий співробітник розробив індивідуальний календарний план, включивши в нього підвищення кваліфікації, написання статей і брошур, а також терміни захисту дисертації. Особливу увагу слід приділити питанню політичного навчання і вченню класиків марксизму. Періодично заслуховувати на НТС творчі звіти науковців»²⁸.

У рамках підвищення кваліфікації на засіданнях НТР заслуховувалися реферативні доповіді наукових працівників, присвячені видатним ученим. Після виступу доповідача його промова обговорювалася та схвалювалася членами НТР²⁹.

На початку 1950-х років укорінилася практика виконання науковими працівниками непрофільних робіт. Про гостроту проблеми свідчить висловлювання одного з провідних співробітників НДІ – канд. техн. наук О. С. Епштейна під час засідання НТР: «Одним із великих недоліків в нашій роботі є те, що часто ми підміняємо виробничників, і наші працівники, замість дослідницької, зайняті чисто оперативною роботою»³⁰.

Але на цьому використання співробітників «ПівденНДІ» не за профілем їхньої основної діяльності не закінчувалося. Із протоколу НТР довідуємося про покладене у квітні 1954 р. на «ПівденНДІ» та Український науково-дослідний вуглекімічний інститут шефство над колгоспом імені М. С. Хрущова у с. Високопілля Коломацького р-ну Харківської обл.³¹

Співробітники інституту повинні були налагодити роботу ремонтних майстерень колгоспу, надати наукову допомогу в організації виробництва цегли та шиферу, допомогти у проектуванні будівель колгоспу (школа, телятник тощо), виділити колгоспу будівельні матеріали, відрядити для тимчасового користування інститутську вантажівку і, навіть, привести до ладу пам'ятник радянським воїнам, загиблим у роки Другої світової війни. Підсумком цього протоколу був наказ: «... всім лабораторіям і відділам інституту розробити конкретні пропозиції і план робіт із надання допомоги підшефному колгоспу ім. М. С. Хрущова станом на 1 травня ц. р.»³².

²⁷ ЦДНТА України. Ф. Р-2. К. 3-4. Оп. 1. Од. зб. 42. Арк. 108, 109.

²⁸ Там само. Од. зб. 33. Арк. 31зв.

²⁹ Там само. Арк. 28.

³⁰ Там само. Арк. 27.

³¹ Там само. Од. зб. 65. Арк. 57.

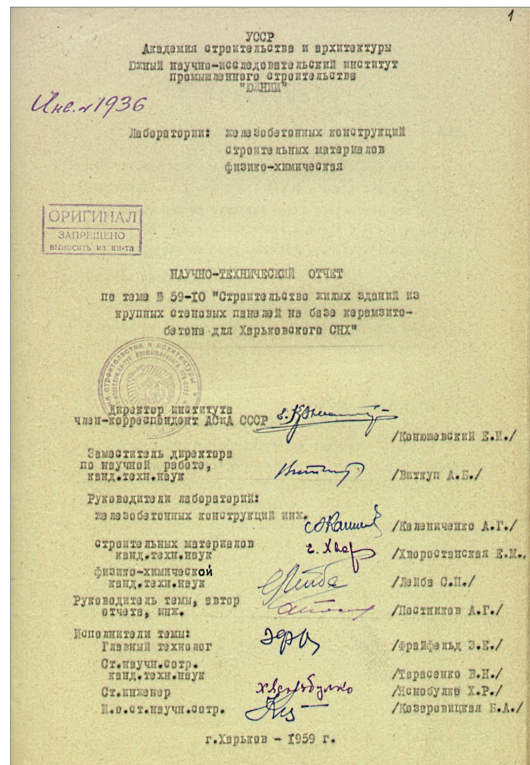
³² Там само. Арк. 59.

Завантаженість плановою роботою, а також недостатня компетентність у питаннях, пов'язаних із будівництвом на селі, призвели до того, що спеціалісти «ПівденНДІ» не могли у повному обсязі виконати всіх завдань. У зв'язку з цим привертає увагу протокол НТР, наповнений типовими для радянських офіційних документів штампами про «безвідповідальне, формальне, безініціативне і неоперативне ставлення» до завдань обкому³³.

Третьою за обсягом групою є річні звіти про науково-технічну діяльність «ПівденНДІ» (17 од. зб.³⁴) за 1945–1959 рр. У звітній документації сконцентровано інформацію щодо деяких історичних фактів, чисельності працівників та міжнародного співробітництва «ПівденНДІ» з представниками міністерств будівництва Китайської Народної Республіки, Корейської Народно-Демократичної Республіки, Демократичної Республіки В'єтнам (далі – ДРВ), Угорської Народної Республіки (далі – УНР) та Польської Народної Республіки (далі – ПНР).

З історії інституту, зокрема, відомо, що його було утворено наприкінці жовтня 1944 р. шляхом реорганізації шойно реевакуйованої з м. Магнітогорськ до м. Харків лабораторії «ПівденбудЦНДЛ». Визначено офіційний початок діяльності «ПівденНДІ» – з 1 січня 1945 р. Першим директором інституту був призначений інженер П. К. Черкасов³⁵.

Новостворена установа зберегла структуру «ПівденбудЦНДЛ» та отримала від останньої більшу частину філій і дослідних станцій.

Титульний аркуш науково-технічного звіту
«ПівденНДІ» по темі №59-10
«Будівництво житлових будинків з великих
стінових панелей на базі
керамзитобетону для Харківського
раднаргоспу». 1959 р.
ЦДНТА України. Ф. Р-2. К. 3-4. Оп. 1.
Од. зб. 143. Арк. 1.

³³ Там само. Арк. 67.

³⁴ Там само. Од. зб. 1, 4, 12, 20, 21, 27, 32, 41, 47, 48, 64, 73, 77, 83, 94, 121, 160.

³⁵ Там само. Од. зб. 21. Арк. 5.

До складу «ПівденНДІ» увійшли філії у містах Дніпропетровську, Запоріжжі, Києві, Макіївці, Жданові (нині – Маріуполь), Харкові, а також дослідні станції у Комунарську (нині – Алчевськ), Краматорську, Миколаєві. Також у відання «ПівденНДІ» потрапили дослідні станції в Орську та Златоусті, які були структурними підрозділами «ПівденбудЦНДІ» під час її перебування в евакуації на Уралі³⁶.

У 1950-х роках додалися нові філії у містах Дніпродзержинську (нині – Кам'янське), Нікополі, Донецьку, Ворошиловграді (нині – Луганськ), Єнакієвому, Горлівці та Керчі. Разом із тим, зі складу «ПівденНДІ» було виключено київську філію та дослідні станції у містах Алчевську, Краматорську та Миколаєві³⁷.

Периферійні філії та дослідні станції здійснювали науково-технічне обслуговування відбудови існуючих та будівництво нових промислових підприємств, а також проводили експериментальну роботу, пов'язану із впровадженням окремих технічних заходів, зокрема у сфері використання та переробки відходів металургійного, коксохімічного і вугільного виробництва³⁸.

Упродовж своєї історії НДІ промислового будівництва підпорядковувався технічному управлінню Всесоюзного народного комісаріату (з 1946 р. – міністерства) будівництва підприємств важкої індустрії (1945–1952, 1963) та технічним управлінням всесоюзних міністерств будівництва (1952–1954), будівництва підприємств металургійної та хімічної промисловості (1954–1957), а також Академії будівництва та архітектури УРСР (1957–1963)³⁹.

Чисельність працівників «ПівденНДІ» відображається у звітах 1949 р. та 1955 р., які підбивали підсумки п'ятирічної діяльності інституту.

У звіті 1949 р. зазначено, що згідно зі штатним розписом загальною кількістю працівників «ПівденНДІ» складала 341 штатну одиницю (170 – у центральному інституті та 171 – у філіях). На наукових працівників припадало 66 посад⁴⁰.

Дані про незначне зменшення штатних одиниць інституту зафіксовані у річному звіті 1955 р., який містить дані про 339 штатних одиниць (169 – у центральному інституті та 170 – у філіях). Кількість наукових працівників не змінилася⁴¹.

³⁶ ЦДНТА України. Ф. Р-2. К. 3-4. Оп. 1. Од. зб. 21. Арк. 5–5зв.

³⁷ Там само. Од. зб. 27. Арк. 6.

³⁸ Там само. Арк. 6–6зв.

³⁹ ЦДНТА України. Південний науково-дослідний інститут промислового будівництва «ПівденНДІ» Академії будівництва та архітектури УРСР, м. Харків. Історична довідка. 1962. С. 11–12.

⁴⁰ ЦДНТА України. Ф. Р-2. К. 3-4. Оп. 1. Од. зб. 21. Арк. 7.

⁴¹ Там само. Од. зб. 77. Арк. 9–13.

Згадки щодо чисельності працівників «ПівденНДІ» містяться також у річному звіті 1957 р., коли останній було підпорядковано Академії архітектури УРСР. Тоді штатний розпис інституту було розширено до 350 одиниць, а впродовж року додано ще 10. Зміни у відомчому підпорядкуванні та розширенні штату дозволили збільшити кількість наукових працівників до 48 у центральному інституті та 30 – у філіях⁴².

Інформація річних звітів свідчить про розвинуті міжнародні зв'язки інституту. Так, головному архітектору м. Ханой (ДРВ) До Хуу Ду було надано низку письмових консультацій. Через угорське посольство у Москві надано консультації з термічного зміцнення ґрунтів начальнику технічного управління Міністерства будівництва УНР Шобештену Дюлі. Аналогічні консультації надавалися і Міністру промислового будівництва ПНР п. Бабінському⁴³.

Зростанню авторитету інституту у будівельній галузі сприяв регулярний вихід робіт його співробітників у видавництві Академії архітектури УРСР; деякі з них були перекладені англійською мовою для країн Західної Європи та США⁴⁴.

Відомості звітної документації «ПівденНДІ» з фонду Р-2 ЦДНТА України доповнюються інформацією документів фонду Р-6051 «Проектний та науково-дослідний інститут «Харківський ПромбудНДІпроект» Всесоюзного об'єднання «СоюзметалургбудНДІпроект», що зберігається у Державному архіві Харківської області.

У розпорядчо-організаційній документації Ф. Р-6051 наявні відомості щодо співпраці «ПівденНДІ» з науково-дослідними та проектними установами, а також промисловими підприємствами.

Заслуговують на увагу 2 угоди «Про творчу співдружність і спільну проектну, науково-дослідну та експериментальну роботу». Першу угоду було укладено у 1960 р. із «Харківським Промбудпроектом» для спільного розроблення прогресивних несучих та огорожуючих конструкцій, раціональних об'ємно-планувальних рішень промислових споруд, застосування ефективних будівельних матеріалів та інших питань промислового будівництва⁴⁵.

Про успішність співпраці 2-х інститутів можна судити з того, що в наступному 1961 р. до співпраці було додаткового залучено Центральний науково-дослідний інститут будівельних конструкцій та Белгородський азбестошиферний комбінат. Вирішувалася проблема створення експериментальних конструкцій панелей стін та покриттів із застосу-

⁴² Там само. Од. зб. 121. Арк. 5–6.

⁴³ Там само. Од. зб. 83. Арк. 10.

⁴⁴ Там само. Арк. 11.

⁴⁵ Держархів Харківської обл. (Державний архів Харківської області). Ф. Р-6051. Оп. 1. Спр. 453. Арк. 3.

ванням азбестоцементу і синтетичних матеріалів, їх виготовлення та випробування⁴⁶.

Паралельно між «ПівденНДІ» та «Харківським Промбудпроектом» було укладено угоду про співпрацю у питанні проектування та впровадження залізобетонних конструкцій у машинобудуванні⁴⁷.

Із документів фонду Р-6051 можна дізнатися про рішення, які визначили подальшу долю інституту – постанову Ради Міністрів СРСР від 10.09.1963 р. № 978 та розпорядження Держбуду СРСР від 10.10.1963 р. № 286, згідно з якими «ПівденНДІ» реорганізовувався у науково-дослідну частину проектного інституту «Харківський Промбудпроект». У результаті цієї реорганізації інститут промислового проектування дістав назву «Проектний та науково-дослідний інститут «Харківський ПромбудНДІпроект»⁴⁸.

Із цих документів також довідуємося про кадрові зміни у «Харківському ПромбудНДІпроекті» після об'єднання з «ПівденНДІ». Документи Держархіву Харківської області свідчать про те, що колишнього директора «ПівденНДІ» Є. І. Конюшевського було призначено виконувачем обов'язки заступника директора з наукової роботи «Харківського ПромбудНДІпроекту», а всіх співробітників інституту переведено до науково-дослідної частини «Харківського ПромбудНДІпроекту» зі збереженням посад та заробітної платні⁴⁹.

Так завершився період існування Південного науково-дослідного інституту промислового будівництва як самостійної установи. За свою 18-річну історію діяльності «ПівденНДІ» відіграв важливу роль у подоланні післявоєнної розрухи, відновленні та розвитку промислового потенціалу Харкова. Фахівці інституту зробили значний внесок у теорію і практику посилення і відновлення несучої здатності залізобетонних конструкцій, технології виробництва дешевих будівельних матеріалів, механізації будівельних робіт тощо.

Документи «ПівденНДІ» є частиною значного документального масиву, яким у ЦДНТА України представлено розвиток вітчизняної будівельної галузі ХХ ст. Вони дають уявлення про розмаїття способів, матеріалів і механізмів, що застосовувалися під час зведення численних промислових і цивільних будівель та споруд.

Та частина документів «ПівденНДІ», що відображає діяльність колегіального органу цього інституту та його звітність, дає змогу познайомитися з особливостями створення наукового доробку українських

⁴⁶ Держархів Харківської обл. Ф. Р-6051. Оп. 1. Спр. 499. Арк. 1.

⁴⁷ Там само. Арк. 4.

⁴⁸ Державний архів Харківської області. Передмова до описів документів постійного зберігання Харківського проектного і науково-дослідного інституту «Харківський ПромбудНДІпроект». 1973. С. 1.

⁴⁹ Держархів Харківської обл. Ф. Р-6051. Оп. 3. Спр. 60. Арк. 27.

учених-будівельників упродовж 1945–1960 рр. – непростого та насиченого подіями періоду історії вітчизняної будівельної науки.

REFERENCES

1. Alekseenko, A. O., Balyshv, M. A., Ozhiganov, D. I. (2015) *Budivelna tekhnika u dokumentakh TsDNTA Ukrayiny: dovidkovo-informatsiyne vydannya. Kharkiv*. [in Ukrainian].
2. Myrhorod, N. V., Alekseenko, A. O. (2006) *Roky viyny i vidbudovy: Istorychni narysy za dokumentamy TsDNTA Ukrayiny. Kharkiv*. [in Ukrainian].

Marat Balyshv

Candidate of Historical Sciences,
Director,
Central State Scientific
and Technical Archives of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5211-3208>

Dmitriy Ozhiganov

Leading Archivist
Documents Information Using Department,
Central State Scientific
and Technical Archives of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4137-2826>

THE IMPORTANCE OF THE DOCUMENTS OF CSSTA OF UKRAINE FOR STUDYING THE ACTIVITIES OF UKRAINIAN RESEARCH INSTITUTIONS IN BUILDING FIELD IN 1945-1960 (on the example of the Southern Research Institutes of the Construction Industry)

Abstract. The purpose of the article is to cover various aspects of the organization of the working process in the Ukrainian scientific research institutions of the construction profile on the example of documents of the Southern Research Institute of the Construction Industry («SRI») from the fond of the CSSTA of Ukraine. The protocols of the meetings of the scientific and technical council and the annual reports on scientific and technical activities of «SRI» in 1945-1960 were analyzed and some facts from the history of the institute were given. **The methodology** of the research involves the application of general scientific and special scientific methods, in particular the analysis and research of scientific and technical information sources and data systematization. **The scientific novelty** of the article is due to insufficient study of research activities of «SRI» and its contribution to the development of construction in Ukraine. Introduction of the protocols of meetings of the scientific and technical council and annual reports on

scientific and technical activities will contribute to the development of information about the Institute and the creation of a comprehensive picture of functioning of the domestic construction industry. **The prospects of further studies.** Considering the fact that the topic of construction has become particularly topical in recent years, there is a need to conduct scientific research on the activities of Ukrainian research institutions in the construction field, which are the creators of the funds of CSSTA of Ukraine. **Conclusions.** The CSSTA of Ukraine retains a significant array of documents related to various construction problems. The protocols of meetings of the scientific and technical council and annual reports on scientific and technical activities of «SRI» provide an opportunity to get acquainted with approaches to solving these problems, as well as to learn about daily work of Ukrainian scientists-builders in the first post-war decades.

Key words: Southern Research Institute of the Construction Industry; organization of work; scientific and technical council; scientific and technical works; protocols; construction industry; CSSTA of Ukraine.